

GÜNAH KEÇİSİ ALGISININ NEDENLERİ ÜZERİNE

ON THE CAUSES OF SCAPEGOAT PERCEPTION

Nazife ÖZDEMİR*-Gülin ÖĞÜT EKER**

ÖZ: Bir kişinin veya topluluğun şanssızlığının, felaketlerinin, hastalıklarının ve günahlarının sembolik olarak kendisine yüklendiği, salınıp taşlandığında, bir nehre veya denize atıldığında tüm bu olumsuzlukları beraberinde götüreceğine inanılan her türlü nesne, hayvan, kuş veya insan olan günah keçisi, konunun uzmanlarınca daha çok suçlama, kefaret ve kurban kapsamında ele alınmış. Günah keçisi algısının ortaya çıkmasında dinlerin, özellikle de Musevilik'in önemli bir etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Günah keçisi algısının nedenlerini sadece dinle ilişkilendirmek doğru değildir. İnsan zihnini, psikolojisini, kültürünü, sosyal ve ekonomik yapısını, iktidar olgusunu dikkate almadan günah keçisi algısının nedenlerini layıkıyla anlamak mümkün değildir. Bu çalışmada günah keçisi algısının psikolojik nedenlerinin yanı sıra, dinsel, sosyal, kültürel, tarihsel, etniksel, eğitimsel ve ekonomik nedenleri üzerinde kapsamlı bir şekilde durulmuştur. Ortaya koyulan nedenler ışığında, insanlığın hoşgörü zemininden hızla kaymakta olduğu günümüzde, günah keçisi algısının çok daha etkili ve yıkıcı bir şekilde yeniden gündeme gelebileceği düşünülmektedir. İnsanlığı büyük yıkımlara götürebilecek günah keçisi algısının yeniden canlanmasının önüne ancak insanları insan ve doğa odaklı bir şekilde eğitmekle, sekülerleşmeyle, hoşgörü sahibi olmakla ve medenileşmeyle geçilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Günah Keçisi, Psikoloji, Sosyoloji, Dinler Tarihi, Halkbilimi

ABSTRACT: The scapegoat, which is any object, animal, bird or human being to whom the misfortunes, disasters, diseases and sins of a person or a community are symbolically attributed, and which is believed to take all these negativities with it when it is released, stoned, thrown into a river or the sea, has been dealt with by experts in the field mostly within the scope of blame, atonement and sacrifice. It is a well-known fact that religions, especially Judaism, have an important influence on the emergence of the scapegoat perception. It is not correct to associate the reasons for the scapegoat perception with religion alone. It is not possible to properly understand the reasons for the scapegoat perception without taking into account the human mind, psychology, culture, social and economic structure, and the phenomenon of power. In this study, in addition to the psychological reasons for the perception of scapegoating, religious, social, cultural, historical, ethnic, educational and economic reasons are comprehensively emphasized. In the light of the reasons put forward, it is thought that in today's world, where humanity is rapidly slipping away from the ground of tolerance, the perception of scapegoating may come back to the agenda in a much more effective and destructive way. It is concluded that the revival of the scapegoat perception, which can lead humanity to great destruction, can only be prevented by educating people in a human and nature-oriented way, secularization, tolerance and civilization.

Keywords: Scapegoat, Psychology, Sociology, History of Religions, Folklore

* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Doktora Programı Öğrencisi/Ankara- nzfzdmr@hotmail.com (Orcid: 0000-0003-0904-7414)

** Prof. Dr.-Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü/Ankara- eker@hacettepe.edu.tr (Orcid: 0000-0003-0911-9502)

Giriş

İnsanoğlunun en karakteristik özelliklerinden biri olan “günah keçisi” ilan etme tutumu, dünya görüşlerine yönelik araştırmalar içerisinde özel bir yere sahiptir. İnsanoğlunun neleri, neden günah keçisi ilan ettiği, bu tutumuyla nelerin üstesinden gelmeye çalıştığı, bu tutumun ne gibi sonuçları yol açtığı gibi sorular dinler tarihi uzmanlarının, psikologların, sosyologların, tarihçilerin, siyaset bilimcilerin yanı sıra halkbilimcilerin de üzerinde durdukları konuların başında gelmektedir. İnsanoğlunun bu kadim tutumu, günümüzde, daha çok ötekileştirme, ırkçılık ve dinsel fanatizm kapsamında ele alınıp sorgulanmaktadır.

“Günah keçisi” olgusu, konunun uzmanlarınca daha çok suçlama, arınma, kefaret ve kurban kapsamında ele alınmış ve gelmiştir. Bu çalışmada, insan topluluklarının düşünce ve inanç sistemlerinde tarih boyunca önemli bir yere sahip olan ve etkilerini günümüzde de devam ettiren günah keçisi algısının nedenleri, Türk toplumunun bu yöndeki tutumu da göz önünde tutularak çok daha kapsamlı bir şekilde araştırılacaktır.

1. Günah Keçisi Kavramı

Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend'de “Bir kişinin veya topluluğun şanssızlığının, felaketlerinin, hastalıklarının ve günahlarının sembolik olarak kendisine yüklendiği, salınıp taşlandığında, bir nehre veya denize atıldığında tüm bu olumsuzlukları beraberinde götüreceğine inanılan her türlü nesne, hayvan, kuş veya insan.” (Leach ve Fried (ed.), 1972: 976) olarak tanımlanan günah keçisi kavramının İngilizcede ilk defa Kutsal Kitap'ın kimi bölümlerinin çevirmeni olan William Tyndale tarafından 1530 tarihli edisyonda kullanıldığını belirten Charlie Campbell, terimin, Tyndale tarafından Levililer kitabında Yahudilerin Kefaret Günü'nden bir ritüeli anlatırken icat ettiğine (Tyndale, “günah keçisi” terimini İbranice “Azazel”¹ kelimesinden çevirmiştir.) de dikkat çekmiştir: “Burada kurban edilen iki keçi vardır. Birincisi İsrail'i affetmesi için Yehova'ya kurban edilir. Bu keçi bir günah sunusudur ve kurban edilmesi bir kefaret ödeme eylemidir. Vücudundan kalanlar topluluktan uzakta bir yerde yakılır. İkinci keçi ise bir yeraltı tanrısı olan Azazel'e adanmıştır. Bu keçiye Yehova'nın başrahibi tarafından “İsrailoğullarının tüm suçları, günahları, isyanları” yüklenir ve çöle gönderilir. Keçi köy sınırları dışına götürülür ve orada terk edilir.” (Campbell, 2020: 25). Kimsenin olmadığı çöle bırakılan keçi hayatta kaldığı sürece insanların da günahlarının affedildiğine inanılmıştır. İnsanlar, yaptıkları hataların ve işledikleri günahların bedelini günahın oluşumunda herhangi bir dahli olmayan, kendisini savunamayacak başka bir canlıya yüklemişlerdir. Bu sayede hem içinde buldukları suçluluk duygusundan kurtulmuşlar hem de günahı ve felaketi defettiklerine inanmışlardır. Suç, çöle bırakılan keçi sayesinde toplumdan uzaklaştırılmıştır. İnsanların keçinin üzerine yüklediği suç ve kabahat, din

¹ Azazel için bk. (Tuğ, 1991: 311-312).

adamları için özel ve güç dolu bir yer olarak kabul edilen çölde kalmıştır. İnsan; işlediği suçu, günahı ve kabahati başka bir canlı üzerine yükleyerek masumiyetini de tekrar kazanacağını düşünmüştür.

İsrailoğullarının tarihinde önemli bir yere sahip olan ilk keçinin kanını dökme ritüeliyle İsrailoğullarının tüm suçlarının, isyanlarının ve günahlarının başına yüklediği ikinci keçinin çöle yollanması hakkında Richard Keraney, şu bilgileri aktarmıştır:

“İlk keçinin kanını dökme ritüeli tamamlandıktan sonra, kurban edilecek ikinci keçi, yani esas günah keçisi sahneye çıkar. Bizim araştırmamız açısından mühim olan bölüm şöyledir: Sonra Harun ellerini keçinin (günah keçisinin) başına koyar ve İsrailoğullarının tüm suçlarını, isyanlarını ve günahlarını itiraf eder. Böylece tüm günahları keçinin başına yükledikten sonra hayvanı çöle yollar... Keçi, İsrailoğullarının tüm suçlarını ıssız bir yere taşıyacaktır. (Levililer 16: 20-2) Böylece arı olan, pis olandan ayrılır. Din adamına da artık arınmış olan mabede geri dönmek, abdest alma törenini başlatmak ve "kurbanın yağını günahların kefareti olarak sunakta yakmak" kalır (Levililer 16: 23). Bu bölüm Kutsal Varlık'tan, yani bizatihi Yehova'dan gelen bir uyarıyla biter: "Günahlarınızı bağışlatıp arınmak için, bu kefaret ayinini yedinci ayın onuncu gününde her yıl tekrarlayacaksınız." (Levililer 16: 30); bu kutsal günde dua edecek, oruç tutacak ve günahlarınızdan arınacaksınız. Mesaj bundan daha açık olamaz. Tanrı'nın halkı, kutsal olmayı dışarı atarak kutsallığını korur. Böylece hem Tanrı'yı teskin eder hem de kendi topluluklarından her türlü kötülüğün izini silerler. Bu arınma sayesinde, Tanrı'nın hizmetindeki Kutsal Millet'e dönüşürler. Bu pasajda göze çarpan bir yığın şey var: Öncelikle, keçi kötülüğü simgeleyen -ve kötülüğün yerine geçen- bir hayvan olarak karşımıza çıkıyor." (Kearney, 2012: 42-43)

Rene Girard, "günah keçisi" kavramını "kurban bunalımı" (Girard, 2018: 16-17) bağlamında ele almıştır. Girard'a göre, kurban genel anlamda toplumsal mekanizmayı tehdit eden şeylerin defedilmesine yöneliktir. Bu yönüyle kurban sunumu, toplumsal mekanizmayı koruyucu şiddet niteliğindedir (Girard, 2018: 167). Kurban mekanizması Girard'a göre, bir toplumun kötülüklerden arınmak, Tanrı'ya iyilikler sunmak ve kendisini affettirmek için içinden birini veya belli bir grubu kurban etmesidir (Girard, 2018: 25).

Girard, yukarıda da belirttiğimiz gibi, "günah keçisi"ni kurban seçimi ve sunumuyla özdeşleştirmiştir. İnsanın ya da toplumların içindeki şiddet eğilimi kurbanla yönelmektedir. Toplumdan hem kötülüğün hem de şeytanın kovulması ve toplumların ya da kişilerin içindeki şiddetin bastırılması için yaşanan olumsuz hadiseyle herhangi bir ilgisi olmayan, kendisini savunamayacak nitelikte olan, intikam silsilesinin işletilmeyeceği kişi ya da canlı ya da canız varlıklar kurban olarak seçilmektedir. Kurban seçiminde bu kriterlerin gözetilmesine sebep olan şey, kurbanın yani günah keçisinin bir tür toplumsal atık olarak algılanmasıdır. Bu bağlamda, insan ve

toplumlardaki kin, nefret ve şiddet duyguları bastırılmakta, toplumsal huzur sağlanmaktadır.

Günah keçisi ile kurban mitleri arasında bağlantı kuran bir diğer isim, Kearney'dir. Kearney, pek çok kültürün yabancıları günah keçisi hâline getirmek için kurban mitleri ürettiğine dikkat çektikten sonra günah keçisi bulma meraklılarının toplumsal marazlardan sorumlu tuttıkları bu yabancıları tecrit etiklerini ya da ortadan kaldırdıklarını kaydetmiştir. Böyle bir kurban etme stratejisi, Kearney'e göre topluluklara bağlayıcı bir kimlik bahşeder; yani kimlerin topluluğa dâhil edildiğine (biz), kimlerin topluluğun dışında bırakıldığına (onlar) dair temel bir farkındalık sağlar. Mutlu bir topluluk yaratmak için ödenmesi gereken bedel çoğu zaman bir yabancıнын dışlanmasıdır: 'Ötekinin', 'yabancıнын' sunağında kurban edilmesidir (Kearney, 2012: 41).

James Georhe Frazer, 'günah keçisi' kavramına ilkel zihne özgü bir olgu olarak bakmıştır ve insanların; günah, ızdırap, hastalık ve kötülüklerden kurtulmak için sıkıntıları cansız nesnelere, taş ve sopalara, hayvanlara; kötülüğüse insanlara aktardığından söz etmiştir. Bunların haricinde ruhların, bir cisimle somutlaşarak görünür hâle gelen veya en azından onları insanlardan, köylerden veya kasabalardan çeken maddi bir aracıya yüklenen ruhlar olduğundan da söz etmiştir². İkel insanın gözünde sırtımızda bulunan bir yük, taş ve kütük gibi nasıl bir yerden başka bir yere bırakılabiliyorsa insana acı veren hastalıklar, sıkıntılar, ızdıraplar da insanlara, canlı ya da cansız nesnelere de aktarılabiliyorlar (Frazer, 2019: 15, 16).

İkel insanın sıkıntılarından kurtulmak için kullandığı bu yöntem, günümüzde de birçok yerde varlığını sürdürmektedir. Örneğin, Anadolu'nun birçok yerinde insanlar, üzerlerinde bulunduğu inandıkları kötü enerjiden, kem gözden, hasetten, fesattan, nazardan kurtulmak için kurşun döktürmektedirler. Uygulanan bu ritüelle insanlar, yaşadıkları sıkıntıları cansız bir nesneye aktarmakta ve bu sayede psikolojik ve bedensel anlamda kendilerini rahatlatmaktadır. Bunun dışında, insanlar bazı kurbanları işledikleri günahların kefareti olarak ya da yaşadıkları sıkıntılardan kurtulmanın bir aracı olarak Allah'a sunmuşlardır. Bu bağlamda, Allah'a sunulan kurban ile yaşanan sıkıntı ve günahlar canlı bir varlığa aktarılarak insanlar manevi anlamda kendilerini rahatlatmışlardır.

İnsanların günah keçisi olarak kullanılması zamanla ortaya çıkmıştır. Girard'ın "Günah Keçisi" adlı kitabında '*toplumsal atıklar*' olarak nitelendirilen bu insanların belirli özellikleri vardır. Genellikle bedensel ve zihinsel engelliler, kimsesizler, homoseksüeller, çingeneler, köle, dilenci gibi hemen gözden çıkarılabilecek insanlara veya bazı durumlarda da rahiplere,

² Frazer'a göre bu durum, "fiziki olanla zihinsel olanı, maddi olanla maddi olmayanı birbirine karıştırmanın bir sonucudur. Zira ilkel insanın gözünde bir kütüğü, taşı veya herhangi bir yükü kendi sırtımızdan başka birinin sırtına yıkmak mümkün olduğunu göre, o zaman acılarımızı ve kederlerimizi de başka birinin sırtına yıkmak mümkündür." (Frazer, 2019: 9).

sahne oyuncularına suç ve kötülük aktarılmaktadır. Bu kişiler yaşanan felaketlerin ve olumsuzlukların birinci derecede sorumlusu olarak görülmüşlerdir ve ortadan kaldırılmalarıyla birlikte topluma barış ve huzurun geldiğine inanılmıştır (Girard, 2015: 24).

Yunanistan'da günah keçisi 'pharmakos' olarak bilinir ve her yerde olduğu gibi felaketlerin ardından toplumu temizlemek için pharmakoslar kullanılırdı. Her felaketin ardından toplumun arınmasında bu kişiler kilit rol oynarlardı. Zaman içerisinde günah keçisi kavramı genişlemiş ve her felaketin ardından suçlamanın hedefi olan her türlü kişi veya grup, günah keçisini temsil edebilmiştir (Campbell, 2020: 33).

2. İnsanlık Neden Günah Keçilerine İhtiyaç Duyar?

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere günah keçisi kötülüğü, suçu ya da kabahati başka insanlara, insan topluluklarına ve cansız nesnelere yüklemek ve bu sayede kötülüğü ve uğursuzluğu uzaklaştırmak ve arınmak anlamına gelmektedir. Daha çok insan psikolojisiyle ilişkilendirebileceğimiz günah keçisi algısının psikolojik nedenlerinin yanı sıra, dinsel, sosyal, kültürel, tarihsel, etniksel, eğitimsel ve ekonomik nedenleri de vardır. Aşağıda, bu nedenler psikolojiden başlanarak sırayla ele alınacaktır.

2.1. Günah Keçisinin Psikolojik Nedenleri: Önyargı, Suçlama ve Ötekileştirme

Psikoloji ve sosyal psikoloji, günah keçisinin kişinin, kendi sorunları için başkasını suçlama eğilimine atıfta bulunduğu dikkat çekmiştir. Bu suçlama süreci, genellikle kişinin suçladığı kişi veya gruba karşı önyargı duygularıyla sonuçlanan bir süreçtir. Elliot Aronson, Timothy D. Wilson ve Robin M. Akert de 'günah keçisi yapma'yı "kendilerini engellenmiş ya da mutsuz hisseden bireylerin saldırganlıklarını sevmeyen, görünür ve görece güçsüz gruplara yönelmesi" (Aronson vd., 2012: 793) olarak tanımlamıştır.

Elliott D. Hammer'ın *Encyclopedia of Social Psychology*'nin ikinci cildine yazdığı "Scapegoat Theory" adlı maddedeki ifadesiyle günah keçisi yapmak, kişinin olumlu benlik imajını korurken, başarısızlığı veya yanlış davranışları açıklamak için bir fırsat olarak hizmet eder. Yine Hammer'ın ifadesiyle günah keçisi yapmak, kişinin kendi zayıflıklarıyla yüzleşmek zorunda kalmaması adına genellikle kendi başarısızlıkları için bir vekil kullanması anlamına gelmektedir. Hammer, günah keçisi yapma kavramının Sigmund Freud'un savunma mekanizmaları olarak yer değiştirme veya yansıtma kavramlarıyla da bir şekilde tutarlı olduğuna dikkat çekmiştir. Freud'a göre, insanlar kabul edilemez hedeflere (örneğin ebeveynler, patron) karşı besledikleri düşmanlığı daha az güçlü olanlarla değiştirir. Benzer şekilde yansıtma, kişinin kendi kabul edilemez duygularını veya endişelerini başkalarına atfetme ve böylece onları kendi içinde inkar etme eğilimini ifade eder. Her iki mekanizma da, bu tür duyguların sahibi oldukları fikrini reddetmelerine yardımcı olarak insanları

yasa dışı arzularından veya korkularından korur. Bu nedenle, yer değiştirmelerinin veya izdüşümlerinin hedefi bir günah keçisi işlevi görebilir. Daha yakın zamanlarda, sosyal psikologlar günah keçisi olma eğilimini, benzer terimlerle, ancak bazı nitelikler ve açıklamalarla izah ettiler. Örneğin, yerinden edilmiş saldırganlık kavramı bu alanda oldukça fazla ilgi görmüştür. Bir kadın erkek arkadaşıyla kavga ederse eve gelip küçük bir yaramazlık için köpeğini tekmeleyebilir. O hâlde köpek onun günah keçisidir ve erkek arkadaşıyla kavgasının bedelini öder. Dövüşün ürettiği saldırganlık gerçek sebebine yönelik değildir, bunun yerine daha kabul edilebilir bir hedef olan köpeğe yöneliktir, çünkü erkek arkadaşına misilleme yapamaz veya karşı çıkamaz. Buna ek olarak, görelî yoksunluk teorisi, insanların günah keçisi yapma eğiliminin bir açıklaması olarak uygundur. Bu teori, insanların meşru olmayan nedenlerle nispeten kötü muamele gördüklerini hissettiklerinde olumsuz duygular yaşadıklarını öne sürmektedir. Örneğin, bir kişi, işi çok iyi olmayan ancak patronuyla arkadaş olan bir meslektaşının zam aldığını öğrenene kadar maaşından memnun olabilir. Artık kişi nispeten yoksundur ve kişi, daha düşük maaş aldığı için meslektaşına içerleyebilir. Diğer araştırmacılar, belirli bir grubu günah keçisi yapmanın en olası olduğu bazı koşulları belirlediler. Örneğin, günah keçisi yapılan grup, nispeten düşük güce sahip olma eğilimindedir. Aksi takdirde grup, kitlelerden getirdiği muhalefeti ezebilecektir. Günah keçisi yapılan grup aynı zamanda iç gruptan (birinin ait olduğu gruptan) farklı olarak bir şekilde tanınabilen bir grup olma eğilimindedir, böylece grup üyeleri kolayca tanımlanabilir ve istenmeyen durumla ilişkilendirilebilir. Son olarak günah keçisi kasıtlı veya kasıtsız olarak iç grup için gerçek bir tehdit oluşturma eğilimindedir. Örneğin, beyazlar için ekonomik beklentiler düşmeye başladığında siyahlara karşı linçler çarpıcı biçimde arttı. Afrikalı Amerikalılar, giderek azalan işler ve fırsatlar için daha büyük bir tehdit olarak algılandı ve bu nedenle acımasızca trajik şekillerde cezalandırıldı. Bolluk diyarında veya bir grup tamamen gizli tutulduğunda, o grup tehdit oluşturmaz ve bu nedenle günah keçisi olma fırsatı sunmaz (Hammer, 2007: 778-779).

Suçlamak ya da itham, hayatı olumsuzluklarla da kuşatılmış olan insanoğlunun belki de en eski davranışlarından biridir. Bu davranışı, kişilerin geliştirdikleri “savunma mekanizmaları” kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Suçlama ya da ithamın insanlığın en eksi özelliklerinden biri olduğunu çocuklar üzerine yapılan basit bir gözlem ya da deney bile ortaya koyabilecektir. Bir hata, suç ya da başarısızlık söz konusu olduğunda çocukların genellikle birbirlerini suçlarlar. Suçlayan ya da itham eden çocuklar, suçladıkları ya da itham ettikleri kişileri sorunların sorumlusu ya da kaynağı olarak gösterirler, sorun ya da suçun sorumluluğunu kendilerinden atarak karşı tarafa aktarmaya çalışırlar. Bu tutumları, onların kendilerini hatasız, karşı tarafıysa hatalı olarak görme/gösterme eğiliminde olduklarını da gösterir. Çocukken sergilenmeye başlanan bu tutum, bütün kültürleme girişimlerine rağmen ileriki yaşlarda

da kendisini göstermeye devam edebilmektedir. Hayatının önemli bir kısmını hata ve başarısızlıklarla 'süsleyen' insanoğlu hata, yetersizlik ve suçların kimden ya da kimlerden kaynaklandığı konusunda her zaman özgüvenli ve dürüst davranamayabilir; kendisini korumak, küçük düşmemek ve bedel ödememek için hatayı, suçu ve başarısızlığı başkalarına -buna özellikle de çocukluk dönemlerinde kardeşler de dâhildir- yükleyebilir. Suçlama ya da itham, bazı insanlarda başlıca özellik hâline gelebilmekte, bu tutum sorunlu bireylerin geliştirdikleri savunma mekanizmalarının ana unsuruna dönüşebilmektedir. Suçlama ve itham tutumunda çocukların baskıcı bir aile ortamında yaşamış olmaları da etkili olabilmektedir. Sürekli eleştirilen, en ufak bir hatada ağır bir şekilde cezalandırılabilen, mükemmeliyetçi ebeveynlerin mükemmele odaklı dayatmalarına ve tavizsizliklerine maruz kalabilen çocuklar, çözümü inkârda bulmada, sık sık yalan söylemede ve başkalarını itham etme ya da suçlamada bulunabilmektedirler. Birey, çocukluk döneminin şartlarının neden olduğu bu tutumunu yetişkin olduğu ve sosyal ilişkiler kurduğu dönemlerde de sürdürebilmektedir. Burada bu tutumun sürdürülmesinde yetişkinlik dönemlerinde yaşanan yetersizliklerin yanı sıra toplumsal eleştiri ve baskıların da etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır.

İnsan zihni, olumsuz durumlar karşısında hemen bir gerekçe aramaya yönelir. Daha sonra bir başka şeye ulaşma ihtiyacı oluşur ve ilk bulduğumuz başkası (insan, nesne, hayvan, ağaç, hastalık) o sorunun sebebi olur ve zihnimiz içinde bulunduğumuz kötü durumun bizimle ilgili olmadığını yani bizim suçumuz olmadığını kabullenir. Olumsuzluklar hep başka şeyler yüzünden yaşanmıştır. Sorumluluk ve suç, başka bir kişiye ya da nesneye aktarıldığında kişi kendini daha rahat hisseder ve sorumluluğu üstlenmek ya da paylaşmak zorunda kalmaz. Ayrıca, başkalarını suçlayan kişiler aynı zamanda dışarıdaki insanların kendilerine yönelik var olan 'iyi' algılarını koruyabileceklerini düşünürler ve suçlayarak ve suçlanmayarak kendilerine yönelik olumsuz duyguları da ortadan kaldırmış olurlar.

Suçlama dürtüsüne neden sahip olduğumuzla ilgili çeşitli görüşler (teoriler) vardır ama bu konuyla ilgili kesin olarak bildiğimiz en önemli şey, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ithamın/suçlamanın varlığımızın vazgeçilmez bir parçası olduğudur. Eski dönemlerde suçlama, Tanrısal bir felaketten kurtulmak için kullanılmış ve bu sıkıntılardan kurtulmak adına suçu başkalarına yükleyip günah keçileri yaratılmıştır. Günümüzdeyse büyük oranda insan kendini aklamak, hata yapmış olmanın ruhsal baskısından kurtulmak ve kendisine katlanabilmek için başkalarına suçu, kabahati atfedip onları günah keçisi ilan etmektedir. İnsan kusurlarının, suçlarının, günahlarının bazılarını gizlemekte gizleyemediklerini ise görmezden gelerek bunların nedenini başkalarında aramaktadır. İnsan beyni yapılan hatalara ve suçlamalara karşı sürekli açıklamalar üretip bunlardan kurtulmayı sağlamakta ve insan sergilediği her olumsuzluk için kendini rahatlatacak bahaneler üretmektedir. Bu sayede insan kendini akıllı, mantıklı ve iyi olarak görebilmektedir. Böylelikle kendi başarısızlıklarının,

yenilgilerinin açıklamasını yapabilmekte; değerli ve özel olduğu hissini koruyabilmektedir. İnsan zekâ, akıl, dürüstlük gibi melekelere gereğinden fazla anlam ve değer yükleyebilmekte, kendisinin değerini içsel olarak yüceltebilmektedir. Yani, günlük hayatta bilişsel uyumsuzluğunu azaltmak için suçlama edimine başvurabilmektedir.

Suç, kabahati ve günahları başka varlıklara, özellikle de etnik yapıları, inançları ve yaşam biçimleri nedeniyle ötekileştirilen insan topluluklarına yüklemek ilkel zihinde de görülmüştür. Örneğin Frazer, günah ve ıstıraplarımızı, bunları bizim yerimize üstlenecek olan başka bir varlığa aktarmanın ilkel zihne özgü bir kavram olduğuna dikkat çekmiştir. Frazer'a göre bu durum, *"fiziki olanla zihinsel olanı, maddi olanla maddi olmayana birbirine karıştırmanın bir sonucudur. Zira ilkel insanın gözünde bir kütüğü, taşı veya herhangi bir yükü kendi sırtımızdan başka birinin sırtına yıkmak mümkün olduğunu göre, o zaman acılarımızı ve kederlerimizi de başka birinin sırtına yıkmak mümkündür."* (Frazer, 2019: 9). İlkel insan bu düşünceye göre hareket eder. Sonuçta ortaya insanın, taşımak istemediği bir sorunu ya da kabahati başka birine yüklemek uğruna ürettiği pek çok araç ve yöntem çıkmıştır. Özetle, düşük toplumsal ve entelektüel kültür düzeyindeki ırklarda vekâleten ıstırap çekme ilkesi oldukça yaygın bir kabul görmüş ve yaygın biçimde uygulanmıştır.

Günümüzde ise suç başkasına yükleme hâli şekil değiştirerek de olsa devam etmektedir. Modern insan, yaşadığı her türlü sorun karşısında suçlayıcı bir tutum sergilemekten kaçınmamıştır. Suçu ya içinde bulunduğu olumsuz şartlara ya da çevresinde gördüğü bir kişiye, gruba yöneltmiştir. Bu durum siyaset ya da politikayla uğraşanlar için de geçerli olmuştur. Her türlü ekonomik ve siyasi olumsuzluklardan sonra ya dış mihraklar suçlanmış ya da muhalefet suçlu ilan edilmiştir. Böylece kusurlar ve yetersizlikler başkalarına mâl edilmiştir.

Önyargı ve suçlama, aynı zamanda 'öteki'ni doğurmuş, 'ötekileştirme'yi insanlığın başlıca sorunu hâline getirmiştir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde 'öteki' kelimesi, *"öteki diğeri, öbürü; sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan, öbür, diğeri; mevcut kültürün içinde dışlanmış olan."* şeklinde tanımlanmıştır (TDK, Genel Açıklamalı Sözlük, 2021). Bireye veya toplumsal gruba göre dışta kalan, yabancı olan anlamında kullanılan 'öteki', "bilinenden ya da sözü edilenden ayrı; başka, diğeri, öbür" şeklinde tanımlanmaktadır (Büyük Larousse, 1992: 9058). Türkçede kullanılan 'öteki', 'öte' kelimesinden türemiştir ve "iki şeyden, konuşulmakta veya göz önünde tutulmakta olandan geride kalanı" olarak tanımlanmaktadır. Birçok anlama sahip olan 'öte' ise dört farklı şekilde tanımlanabilir. Öncelikle "konuşanın, temel olarak aldığı bir şeyden daha uzak olan yer veya şey"dir. Ayrıca "bir şeyin, arkadan gelen kısmı" ve "öbür yan" anlamlarına geldiği gibi; sıfat olarak da "konuşana göre uzakta olan"dır. (TDK, Genel Açıklamalı Sözlük, 2021). Öteki kavramı, son yıllarda sosyal bilimlerde bir kavram olarak sözlük anlamındaki

tanımını aşan bir içeriğe sahiptir. Bu tanımlara göre, Türkçede, antropolojik manada “bizden olmayan insanlar” olarak isimlendirilen ‘öteki’, sıfat ya da zamir hâlleriyle de bu düşüncenin kültürel yönünü işaret etmektedir. Uzaklık, gerilik, arkadalık, bu kelimenin en önemli bileşenleridir ve beraberinde anlamsal olarak bir mesafeyi ifade etmektedir (Yahya, 2021: 29).

Öteki kavramının felsefi alanda değerlendirilmesi konusunda Levinas, Sartre, Kierkegaard ve Heidegger gibi düşünürlerin varoluşçu felsefe bağlamında konuyu ele alma sebepleri, 18. ve 19. yy’da gelişen dünya ve toplum şartlarından dolayı yaşanan bunalım ve çalkantıların 20. yy’a taşınmasıdır. Varoluşçu filozoflar, bu yüzyılda savaşlardan, ekonomik krizlerden, kitlesel ölümlerden bunalanların yanında, açlık ve sefaletten ölen Avrupa’ya şahit olan, yoksullaşan, yoksunlaşan, yabancılaşan ve ötekileştirilen kişileri, bir birey olarak hem ‘özne’ hem de ‘nesne’ hâlleriyle değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda Sartre’ye göre; öteki kendini her zaman benim dışımda bir özne olarak sunan varlıktır. Hükmetme ve boyun eğme karşıtlığı içinde olan insan için başkaları cehennemdir. ‘Öteki’ Sartre için olumsuzluğu ifade eder. Atıl ve başka bir molekülden ayrı bir molekül olarak kurgulanmıştır (Kılıç, 2006: 61). Varoluşçular öteki kavramını ‘ben’ sorunsalıyla temellendirmişlerdir. Ötekinin özneyle olan ilişkisinin anlamlandırılması için birey, ben, o, başka, kendini gerçekleştirme, varlık, var olma, var oluş kavramları bağlamında ‘öteki’yi ele almışlardır.

Stuart Hall’a göre öteki; başka toplum bilim, insanbilim ve ruh çözümleme alanları olmak üzere değişik kültür çalışmalarında belli bir kişi ya da belli bir grup kimliği karşısında farklılık gösteren ya da alt insan olarak tanımlanan kişiler öbeğidir (Hall, 1996). Hall, ‘öteki’ kavramını daha çok ırksal olarak ele almıştır. Batı’nın siyah insanlarla karşılaştığı ve bunun ırksal farklılığı işaret etmeye dayandırılarak popüler temsilde kullanıldığı üç ana dönem olduğunu vurgular. Birinci karşılaşılan dönem, 16. yüzyılda Avrupalı tüccarlarla, Batı Afrikalı krallar arasındaki, üç yüz yıllık köle ticaretinin kaynağını oluşturan ilişkidir. İkinci karşılaşılan dönem, Avrupa’nın Afrika’yı sömürgeleştirmesi ve kolonyal bölgelerde Avrupalı güçlerin tırmanıdır. Üçüncü karşılaşma dönemi ise II. Dünya Savaşı sonrası ‘3. Dünya’dan Avrupa ve Amerika’ya göçler dönemidir. Bu üç karşılaşma, Batı düşüncesinde ‘ırk’ ve ‘ırksal farklılık’ imgesini birleştirmiştir (akt. Kirel, 2010: 367-368). Hall, bu süreci tarihsel kökenlere dayandırarak incelemiştir. Bu süreç, hayatın algı evrelerini ve devimselliğini de etkiler; aynı zamanda üretilen ve yayılan temsillerin sıradanlaşmasıyla egemen (hâkim) olanın işine yarayacak bir popüler kültür imajı oluşturur. Sosyal ve kültürel farklılıklarla birlikte ötekilik; etnik köken, ırk, din, sosyo-ekonomik statü, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim gibi ayrıştırmalara da tabi tutulabilir. Bu ulamların gösterdiği ortak öge bireysel ve toplumsal kimliklerdir.

Bauman’a göre öteki kavramının kökeninde kimliksel “çatışma” bulunmaktadır (Bauman, 2003: 65). Kimlik kavramı toplumsal süreç

içerisinde şekillenmiştir. Toplumsallaşma süreci boyunca hepimiz bir kimlik duygusu ile bağımsız düşünme ve eylem yeteneği geliştiririz (Giddens, 2000: 43). Burada anlatılan kimlik, bireyin kendisini tanımlarken ve kişinin birey olarak kendisini gerçekleştirirken onu tanımamızı sağlayan bireyin sosyalleşme sürecinde edindiği bilgi ve davranışlardır. Bireyin toplumsallaşma sürecinde, kişinin oluşturduğu kimlikte içinde yaşadığı toplumsal yapıdan ve çevresinden öğrendiği bilgilerle kimliğini oluşturmaktadır. Burada iki kimlik türü oluşur: Ulusal kimlik ve yurttaşlık kimliği.

Ötekileştirme eylemi ötekinin kimliğinin yok sayılması değil, “tanıyarak dışlama” şeklinde görülebilmektedir (Semerci vd., 2017). Özünde kendinden farklı olanı dışlama göstergesi olan ‘ötekilik’, bireysel anlamda ‘ben’, toplumsal anlamda ise ‘biz’den olmayandır. Kişinin kendisini algıladığı, konumlandığı ve kendisini ait hissedip tanımlandığı yere göre kendisinden farklı olan ‘ötekiler’ değişmektedir. Burada ötekilerin belirlenmesinde etnisite, din, ırk, cinsiyet, sosyal statü, cinsel yönelim gibi faktörler etkilidir.

Kearney, öteki ve ötekileştirme konusuna, içimizdeki tekil ötekiliğe vurgu yaparak temas etmiştir: *“Huzurumuzu bozan bir başkalıktan aslında bizzat mesul olduğumuzu kabullenmek yerine, suçu üstümüzden atmak için her yolu deneriz. Başlıca yollardan biri, başkalarını “yabancı” diye yaftalayıp günah keçisi ilan ederek hayatımızı kolaylaştırma çabasıdır. Böylelikle kurbanlık yabancıyı bir canavara veya fetiş-tarıya dönüştürürüz. Ancak her iki durumda da, karşımızdaki yabancıyı, içimizdeki tekil ötekiliğe karşılık gelen tekil bir öteki olarak tanımayı reddederiz. Öteki-olarak-beni tanımak istemeyiz.”* (Kearney, 2012: 17-18).

İnsanlığın en eski ‘öteki’si hayvanlar olmuştur. Kendisini doğadan ve hayvanlardan uzaklaştırdıkça ‘insan’ olma bilincine ulaştığını düşünen insanoğlu, insanlığının ve ‘uygarlığı’nın ölçüsünü kendisini hayvanlarla mukayese ederek ortaya koymaya çalışmıştır.

İnsanın kendisini doğayla onun farklı yaşam formlarını temsil eden hayvanları ötekileştirdiğine dikkat çeken İsmail Gezgin, ‘öteki’nin kendini görmek, kimliklendirmek isteyenlerin mecburiyeti olduğunu kaydetmiştir (Gezgin, 2020: 40). Gezgin’e göre insan, insan olma bilincine hayvanları kendisine ötekileştirerek ya da yabancılaştırarak ulaşmıştır (Gezgin, 2020: 15-169). Bu da insanoğlunun, ilk ötekileştirme ya da yabancılaştırma girişimi olarak nitelendirilebilir. Başka bir deyişle insanoğlunun ilk ötekileştirdiği ya da yabancılaştırdığı şey, doğa ve hayvanlar olmuştur.

2.2. Günah Keçisinin Sosyal ve Kültürel Nedenleri

Günah keçisi olgusu, psikolojik kökenlere sahip olduğu kadar sosyal ve kültürel nedenlere de sahiptir. İnsanların mensubu oldukları aile ve toplumdan edindikleri inançları, pratikleri, davranış kalıpları, bilgileri, alışkanlıkları, teknikleri içeren kültür, kişinin içinde yaşadığı topluluğa ya da topluma benzemesini sağlar. Kültür, çoğunlukla olumlu işlevlere sahip

olmakla birlikte olumsuz işlevleri de yerine getirir. Kültürlenme sürecine aile ortamında başlayan insanoğlu, ebeveynlerin tutum ve davranışlarını kendisine örnek alır, olayları ve nesnelere onlar gibi algılamaya, yorumlamaya ve tanımlamaya çalışır. Bu nedenledir ki, ebeveynlerin başka insanlara ve toplumsal kesimlere karşı sahip oldukları algılar ve sergiledikleri tutumlar, çocuğu da derinden etkiler. Kendilerinden önceki kuşakların aktardıkları kültürle kültürlenmiş ve içine doğdukları toplum içinde sosyalleşmiş ebeveynler, çocuklara dönük inanç, düşünce, davranış ve tutum aktarımları sırasında sahip oldukları kültürün olumsuz yönlerini de aktarırlar. Çocuklarının yanında başı açık kadınları hafif meşrep ya da başı kapalı kadınları yobaz olarak nitelendiren, farklı etnik kökenden ve inançtan gelen insanları ve kesimleri bu farklılıkları üzerinden aşağılayan ebeveynler, bilerek ya da bilmeyerek çocukların bu tür algılara sahip olmalarına neden olurlar. Kendilerine Alevi ya da Kızılbaş komşularının evlerinde yemek yememeleri ya da Sünni kızlarla erkeklerle ilişkilerinde dikkat etmelerine telkin edilen çocukların gelecekte bu kesimlere karşı dışlayıcı ve ötekileştirici bir tutum sergilemeleri her zaman ihtimal dâhilindedir.

Ebeveynler, özellikle de geleneksel toplumların ebeveynleri, çocuklarının mensup oldukları din konusunda da bilgili ve duyarlı olmalarını isterler. Verilen din eğitimi, belli yaş aralıklarında din konusunda son derece duyarlı olan çocukları çoğunlukla olumlu etkilemekle birlikte olumsuz etkilere de yol açabilmektedir. Çocuklara verilecek kendi inançlarından olmayan herkesi kötü, kâfir ya da sapkın olarak görme bilinci dışlama, ötekileştirme ve günah keçisi ilan etme süreçlerine ciddi anlamda katkı sunmaktadır. Özellikle de inanç sistemlerinin özünde olmayan fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşatılabilen değerlendirme ve tanımlamalar, geleceğin büyükleri olan çocuklar üzerinde ciddi anlamda olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Ebeveynlerin din eğitimi aşamasında yeterince duyarlı olmamalarının yanı sıra çocukların bu eğitimi alabilmeleri için ehliyesiz, fanatik ya da radikal kişi ya da kesimlere teslim edilmeleri de itham etme, dışlama, ötekileştirme ve günah keçilerine dönük algı ve tutumlarının gelişmesinde oldukça etkilidir.

Ebeveynlerin politik tutumları da çocukların itham etme, dışlama, ötekileştirme ve günah keçilerine dönük algı ve tutumlarının gelişmesinde etkili olur. Kendileri gibi düşünmeyen, inanmayan ve aynı siyasi partiye oy vermeyen insanları sürekli kötüleyen, neredeyse bütün olumsuz gelişmelerle kötülüklerin nedeni olarak gösteren, bütün başarısızlıkların kaynağı olarak gören anne ve babalar, çocuklarının çok daha erken yaşlardan itibaren benzer tutumları sergilemelerine neden olabilmektedirler.

Kültür ve değer aktarımında masal, atasözü, deyim gibi sözlü kültür ürünlerinin de önemli bir etkisi vardır. Çocuklara anlatılan kimi masalların kadınları ötekileştirdiği, onları günah keçisi konumuna sürükledikleri bilinen bir husustur. Cinsiyetçi, insanları ve bazı toplumsal kesimleri etnik kökenleri ve inançlarından dolayı ötekileştiren anlatıların anlatılması,

çocukların bu tür düşünce ve tutumları benimsemelerine neden olabilmektedir.

Kültürlenme sürecini aile ortamından itibaren yaşamaya başlayan bireyler, belli bir dönemden itibaren sosyalleşmeye başlarlar. Apartman ya da bahçe kapısının önünde, başka bir deyişle evle sokağı birbirinden ayıran eşikte başlayan bu sosyalleşme süreci, sokağa, oradan da mahalleye doğru genişleyerek devam eder. Başka ailelerin çocukları olan akranlarıyla vakit geçirmeye, onlarla birlikte oyun parklarına, okula ve sinemaya gitmeye başlayan çocuklar, yaşadıkları bu sosyalleşme sürecinde aile bireylerinin dışındaki insanlarla da etkileşime geçerler. Ebeveynlerinin aktarımları doğrultusunda hayata ve topluma hazırlanagelen çocuklar, artık bu andan itibaren toplumu oluşturan diğer kesimlerden de bir şeyler öğrenmeye başlarlar; onlarla ilişkilerini sürdürülebilmek, dâhil oldukları topluluklar içinde varlıklarını 'normal' bireyler olarak devam ettirebilmek için kişilerin ve sosyal grupların düşüncelerini, algılarını ve tutumlarını da benimsemeye başlarlar. Sosyal grup kimliğini üstlenen bireyler aynı zamanda o sosyal grupların değer yargıları ve davranışları üzerinden hareket ederler, iyi ve kötü nitelendirmelerini buna göre yapmaya başlarlar. Bu süreç, bireyin sosyalleşebilmesi açısından büyük yararlar sağlamakla birlikte yanlış, itham edici, dışlayıcı, ötekileştirici ve günah keçisi ilan edici düşüncelerin, tutum ve davranışların da benimsenmesine neden olabilmektedir. Dâhil olunan sosyal gruplar kadınlara, eşcinsellere, farklı siyasi görüşten, etnik kökenden ve inançtan gelen insanlara karşı sergiledikleri suçlayıcı, dışlayıcı, ötekileştirici tutum ve davranışları bireylere dayatabilmekte, benimsemeyenleri gruptan dışlayabilmektedirler. Bu dışlama belli bir sosyal grup tarafından gerçekleştirilebileceği gibi geleneksel toplumların düşünce kalıplarını, normları, davranış ve tutumları benimsemeyen bireyleri toplumun dışına itmeleri şeklinde de gerçekleşebilmektedir.

Günah keçisinin sosyal işlevleri üzerinde gazeteci kimliğiyle duran Barışkan Ünal, önemli sosyal roller oynayan, baskın sosyal düzeni savunan, bir grubun "sosyal imtiyazını" idame ettiren mitlerin temel değerleri ve ana inanışları ilan edip koruduğuna dikkat çekerek J. Lule'un (Lule, 2001) kötülüğü ve kabahati somutlaştıran günah keçisinin çoğu zaman bu rolü yerine getirdiğini ifade ettiğini kaydeder. Lule'a göre günah keçisi, sosyal inanışları göz önünde bulundurmayan ya da bunlara karşı çıkanların sonlarının ne olacağı konusunda dramatik hikâye sunar. Günah keçisi, küçük düşürülür ve aşağılanır, bunlardan uzak durulması gerektiği insanlara iletilir. Dolayısıyla, insanlar ve toplumlar, aslında birilerini suçlamak ve istismar etmek için günah keçilerine ihtiyaç duyarlar. Yine Lule'a göre günah keçisi miti sadece bu bireylerle dalga geçmekle ve onları küçük düşürmekle de kalmaz, aynı zamanda bu bireyler tarafından dile getirilen konuları, problemleri ve yanlışları açıklar. Bunun yanında mit, benzer yolu takip edebileceklere uyarı hizmeti görür. Böylelikle günah keçisi, sosyal düzenin dışına çıkmaya çalışanlara dair önemli bir uyarıdır. Toplumsal kurallardan ve yollardan ayrılmamak gerektiğini hatırlatır. Aksinin yapılması halinde

ancak küçük düşürülme ve toplumdan dışlanmanın olacağı vurgulanır. Bu mit bu noktada toplumsal düzenin devamı için her daim kullanılan bir mittir. Bu yüzden de gerek hikâyelerde gerekse sinemada günah keçilerine sıkça rastlanması doğaldır. Öte yandan popüler kültürde mitler, çoğunlukla “günah keçisi” hikâyeleri anlatır. Böylece mitler, yoldan sapanların kötü sonuçlarla karşılaşacağını göstererek sosyal uzlaşmayı savunur ve yeniden teyit ederler (Ünal, 2018: 72-73, 76).

Toplumların kendi sorunlarını, yetersizliklerini ve başarısızlıklarını kendilerini meydana getiren kimi sosyal gruplara ya da diğer toplumlara fatura edebildikleri de bilinen bir husustur. Bu tutum, günah keçilerini yaratma süreçlerinde oldukça etkili olabilmektedir. Toplumun sergilediği bu tutum, o topluma sonradan dâhil olan bireyleri de derinden etkileyebilmekte, böylece toplum tarafından geliştirilen bu tür tutumların o topluma dâhil olan yeni kuşaklara devredilmesine ve sürdürülebilmesine neden olabilmektedir.

2.3. Günah Keçisinin Dinsel Nedenleri

Yukarıda ‘günah keçisi’ terimi hakkında bilgi verilirken de dikkat çekildiği üzere, günah keçisi algısının ortaya çıkıp gelişmesinde dini inançların önemli bir yeri vardır. Nitekim ‘günah keçisi’ terimini ilk defa kullanan William Tyndale, bu terimi İbranice ‘Azazel’ kelimesinden çevirerek kullanmıştır. Tyndale, günah keçisi terimini, Eski Ahit’te yer alan Levililer kitabında Yahudilerin Kefaret Günü ’nünden bir ritüeli anlatırken icat etmiştir. Yukarıda da aktarıldığı gibi, bu ritüelde kurban edilen iki keçi vardır ve bu keçilerden biri İsrailoğullarını bağışlaması için Yehova’ya kurban edilir, diğeri ise bir yeraltı Tanrısı olan Azazel’e adanır. Yehova’ya kurban edilen keçi bir günah sunusu olup kurban edilmesinin nedeni, insanların işlediği günahlardır. Azazel’e sunulan keçiye ise Yehova’nın başrahibi tarafından İsrailoğullarının bütün suçları, isyanları, günahları yüklenip çöle gönderilir (Kearney, 2012: 42-43). Bütün suçları ve günahları yüklenerek çöle gitmek zorunda kalan bu keçi, insanların yaptıkları kötülüklerin bedelini ödemekle yükümlü tutulmuştur. Muhtemeldir ki bu günah keçisi, antik çağların bir ‘günah keçisi’ olarak insan kurban etme uygulamasının yerini almıştır. Bunda da kitabi dinlerin önemli etkisi vardır. Fakat insan kurbanı uygulamasının çeşitli dinler vasıtasıyla zaman zaman tekrar canlandığını da söylemek mümkündür. Nitekim Kearney de insan kurbanı uygulamasının çeşitli dinler vasıtasıyla zaman zaman tekrar canlandığına dikkat çekmiştir (Kearney, 2012: 44)

Tarihin dinler arası savaşlarla dolu olduğunu, bu savaşlarda milyonlarca ‘kâfir’in öldürüldüğü, özgürlüğünden yoksun bırakıldığı, sürüldüğü; kimi toplumların başlarına gelen felaketleri ‘pagan’lara ya da kendi dinlerinden olmayan ‘kâfir’lere mal ederek insan avına çıktıkları, Orta Çağ Hristiyanlarının her taşın altında Yahudi, Müslüman ve Çingene; Müslümanlarının ise Yahudi aradığı gerçeğini dikkate aldığımızda insanlığa barışı, kardeşliği, huzuru getirmeyi vadeden kimi dinlerin ya da dinlerin

ötekileştirici ve düşmanlaştırıcı yorumlarının, günah keçisi algılarının zaman zaman çok şiddetli bir şekilde sürdürülmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu dinsel kökenli tutuma zaman zaman ırkçı tutumların da eklendiğini dikkate aldığımızda insanlığın 'günah keçisi' algılarından ne derece muzdarip olduğunu anlamamız çok daha kolay olacaktır.

Günah keçisi terimi üzerinde durulurken de dikkat çekildiği gibi, kadınların kirli ve zaman zaman da günah keçisi olarak ilan edilmelerinde kimi dinlerin önemli bir etkisi olmuştur. İnsan hakları ve demokrasi odaklı gelişmelerin dünyanın her yerinde eşit düzeyde olmadığını görmekteyiz. Dünyanın bazı bölgelerinde hâlâ kadınların temel hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakıldıkları, baştan çıkarıcı ve günaha davet eden varlıklar olarak nitelendirildikleri bilinen bir durumdur. Kadınlara dönük bu tutumun nedeni olarak da dinsel inançların gösterildiği herkesçe malumdur. Yaşanan onca değişim ve dönüşüme rağmen hâlâ bazı insanlar farklı dinlerden insanları ve kesimleri, hatta aynı din içinde farklı mezheplerden olan insanları ve kesimleri bile 'şeytanlaştırmaya' devam etmektedirler. Ülkemizde bile hâlâ bazı kesimler, dinsel inançları nedeniyle bazı kesimlerin kestiği hayvanları ve pişirdikleri yemekleri yemekten, karşılıklı kız alıp vermekten imtina etmektedirler.

Bütün bu ve buna benzer tespitler de göstermektedir ki, 'günah keçisi' algılarının ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde dinsel inançlar önemli bir rol oynamıştır. İnsan topluluklarının inançlar konusunda oldukça duyarlı olmaları, onların, dini otoriteler ve yöneticiler tarafından başkalarını günah keçisi ilan etme konusunda da istismar edilmelerine neden olabilmektedir. Günümüzün bazı 'demokratik' toplumlarında yapılan en basit siyasi seçimler bile dini duyarlılıklarıyla öne çıkan kesimlerce inananlarla ("Müslümanlar") inanmayanlar ("laikler", "ateistler", "deistler", "solcular", "Aleviler" vd.) arasında yaşanan kutsal bir savaş gibi algılanabilmektedir. Bu kesimler, bu algılarını mutedil kesimlere de benimsetmek için çaba sarf etmekten kaçınmayabilmektedirler.

Burada dinlerin, özellikle de Hristiyanlığın en önemli 'günah keçisi'nin Şeytan olduğu gerçeğini de ifade etmek gerekmektedir. Kökleri Zerdüş inanç sistemine kadar giden Şeytan olgusu, hem kötülüğün kaynağının açıklanması hem de insanların işlediklerini günahların müsebbibi olarak gösterilmesi bakımından oldukça işlevsel olmuştur. Campbell'in Hristiyanlığın günah keçisi 'Şeytan'ın gelişimiyle ilgili ifadeleri, Şeytan'ın bir melek görünümünden önce yılan ve kurt görünümüne, ardından da nasıl keçi formuna kavuşturulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Campbell, şeytanın Kilise'yle birlikte iniş çıkışlar yaşarken güçlü bir takipçi kitlesi de edindiğini; burada gelişerek Lucifer, Mephistopheles, Beelzebub, Leviathan, Karanlıklar Prensi gibi bir sürü farklı isim aldığını; bir zamanlar melek gibi resmedilirken bir hayvan (aslen bir keçi) formuna büründüğünü; daha sonra ise yılanımsı bir iblise, yılanı ya da bir kurda dönüştüğünü kaydetmiştir. Şeytanın daha sonra bir melez haline geldiğine, her bir yaratıktan unsurlar taşımaya başladığına ve insani özellikler de gösterdiğine

dikkat çeken Campbell, şeytanın büründüğü görünüşlerin, tıpkı boynuzlu tanrı gibi, pagan kültüründen alındığına dikkat çekmiştir (Campbell, 2020: 52).

Burada geçmişte İskitlerin, Hunların ve Türkmenlerin (Türklerin) Ye'cûc Me'cûc kavmi olarak nitelendirilmelerinde de başta Musevilik olmak üzere tek Tanrılı dinlerin etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ye'cûc Me'cûc anlatılarının kökleri Tevrat'a kadar gitmektedir. Bu kavim, Tevrat ve Kur'an üzerinden Zülkarneyn yani Mekdonyalı İskender'le ilişkilendirilip kıyametin alametleri arasında da gösterilmiştir. İskender Türe, bu kavim hakkında Zülkarneyn bağlamında bilgi verirken İskitler, Hunlar ve Türkmenlerle ilişkilendirilmeleri üzerinde de kapsamlı bir şekilde durmuştur (Türe, 2000: 147-148):

Burada yaşanan doğal afetlerin de zaman zaman din referans alınarak toplumları oluşturan bazı kesimlerin günah keçisi ilan edilmelerinde etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Kuraklık, su baskınları, deprem gibi doğal afetler kendilerini dindar olarak nitelendiren çevrelerce 'günahkâr' ya da 'kâfir tarzı hayat' sürdüren kesimlerin inançsızlıklarına ve inançsızlık üzerine inşa edilen yaşam tarzlarına bağlanabilmektedir. Bu tür afetler ve büyük ekonomik sorunların, kutsal kitaplara örneklerine çokça rastlanan günahları ve azgınlıkları nedeniyle helak edilen kavimlerle ilgili anlatıların da etkisiyle 'dinsiz' ve 'ahlaksız' kesimlere mal edilmesi, bir yandan bu 'imansız' ve 'ahlaksız' kesimlerin 'günah keçisi' olarak ilan edilmelerine neden olabilmekte, diğer yandan da toplumların bu itham edici 'imanlı' kesimlerinin kendilerini arındırmalarına ve yüceltmelerine imkân verebilmektedir.

2.4. Günah Keçisinin Etnik ve Tarihsel Nedenleri

Tarih, insanlık için derin anlamlar ifade eden güzel gelişmelerin yanı sıra, insanlığın çeşitli sebeplerle yaptığı savaşlar, işkenceler ve katliamlarla doludur. Ortaya çıkan herhangi bir salgın ya da kıtlığın sebebi rahatlıkla etnik kökenleri ve inançları nedeniyle sevilmeyen topluluklarda ya da milletlerde aranmış, kimi topluluklar günah keçisi ilan edilerek ya yurtlarından sürülmüşler ya da kitleler hâlinde yok edilmişlerdir. Bu durumun dinler tarihi ve Tevrat üzerinden bilinen en popüler örneği, Yahudilerin ortaya çıkan salgın ve kıtlığın sebebi olarak gösterilip Mısır'dan göçe zorlanmalarıdır. Yahudiler hakkında oluşan bu olumsuz algı, sonraki yüzyıllarda da kendini göstermeye devam etmiştir. Örneğin Endülüs topraklarının 16. yüzyılda Müslümanlardan arındırılması sırasında Müslümanların yanı sıra Yahudiler ve Çingeneler de sürgünden nasipleri almışlardır. Orta Çağ Avrupası'nda Şeytanın temsilcileri olarak gösterilen kesimleri arasında Müslümanların ve Çingenelerin yanı sıra Yahudiler de yer almıştır. Bu durum 20. yüzyılın başlarında da devam etmiş, Aryan ırkçılığı II. Dünya Savaşı yıllarında milyonlarca Yahudi'yle Çingene'yi yok etmiştir.

Dünya tarihinin günah keçisi bağlamında belki de en şansız kesimini Çingeneler oluşturmuştur. Kökenleri ve adlarıyla ilgili çok sayıda anlatının

oluşturulduğu Çingenelerin bu adı almaları, sözlü ve yazılı kaynaklarca Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılmasıyla ilgili anlatıyla ilişkilendirilmiş, bu anlatıda Hz. İbrahim'in ateşe atılması için kullanılan mancınığı tutan meleklerin, adları "Cin" ve "Gan" olan kız ve erkek kardeşlerin ensest ilişkiye girmeleri üzerine elleriyle gözlerini kapatmak zorunda kaldıkları için mancınığı bıraktıklarından ve Hz. İbrahim'in ateşe atılmasının ancak bu şekilde mümkün olabildiğinden söz edilmiştir (Mezarcıoğlu, 2010: 99-100). Anlatıya göre Çingeneler, bu Cin ve Gan adlı kardeşlerden dünyaya gelmişlerdir. Yani, Çingeneler bir ensestin ürünü olarak gösterilip lanetlenmişlerdir. Tıpkı Yahudiler gibi Tanrı tarafından lanetlendiğine inanılan Çingenelerin lanetlemeleriyle ilgili bir anlatı da Mısır'da Nil Vadisi'nde anlatıla gelmiştir. Aynı zamanda Avrupa'da yaygın olan bu anlatıya göre Çingeneler, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi sırasında kullanılan çivileri yapmışlardır ve bu nedenle de Tanrı tarafından lanetlenmişlerdir (Mezarcıoğlu, 2010: 98).

Lanetlendiğine inanılan bir diğer kavim, yukarıda da üzerlerinde kısaca durulan Yahudilerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de peygamberleri ve onların getirdikleri şeyleri yalanlayıp inkâr etmeleri sebebiyle Yahudilerin lanetlendiğinden haber verilmektedir: *"Kalplerimiz perdelidir dediler. Hayır; küfür ve isyanları nedeniyle Allah onlara lânet etmiştir. O yüzden çok az inanırlar."* (Bakara 2/88) Kur'an'da geçen bu ifadelerden ötürü İslam dünyasında Yahudilerin Tanrı tarafından lanetlenmiş bir kavim olduğuna inanılmış ve bu nedenle her olumsuzluğun altında Yahudiler aranmıştır.

Yukarıdaki bir iki örnek bile göstermektedir ki, geçmişte yaşanan çatışmalarla inanç farklılığının neden olduğu ayrışmalar, başta Yahudiler ve Çingeneler olmak üzere, bazı kavimlerin aşağı ırklardan olduklarına hükmedilmesine neden olmuştur. Onlarla temasın, cinsel ilişkiye geçmenin hatta kestikleri hayvanları yemenin kirlenmeye neden olacağına inanılmış ve tarihin bu 'kirli' kavimleriyle ilgili tarihsel kökenlerden gelen bu algılar, eskisi kadar olmasa da günümüzde de yaşatılmaktadır. Burada bu tür kavimlerin etnik kökenleri, inançları ve yaşam biçimleri nedeniyle aşağılanıp günah keçisi ilan edilmelerinde onlara karşı beslenen kıskançlıkların da etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Nitekim sık sık sürgün edilen Yahudilerin kendi içlerinde sıkı bir dayanışmaya gitmeleri, ticaret hayatında oldukça başarılı olmaları ve buna bağlı olarak da ekonomilere ve paraya hükmetmeleri, Aryan ırkçılığını zirveye çıkaran ve ardından Hitler'i iktidara getiren Almanya örneğinde olduğu gibi, bütün ekonomik buhranların arkasında onların görülmesine neden olmuştur. Üretimde, ticarete, para işlerinde ve bilimsel çalışmalarda başarılı olmaları, Orta Çağ Avrupa'sının Yahudiler hakkındaki algılarını yeniden canlandırmış, bu da milyonlarca Yahudi'nin tarihin 'kirli' kavimi olan Çingenelerle birlikte yok edilmesine yol açmıştır.

2.5. Toplumsal Cinsiyet Kimliği ve Günah Keçisi

Yukarıda günah keçisi kavramı ve günah keçisinin dinsel kökenleri hakkında bilgi verilirken günah keçisinin cinsiyet kimliği üzerinde de durulmuştur. Verilen bilgilerden daha yaratılış ve cennetten kovulmayla ilgili anlatılardan başlanarak kadının varlığının ve cinsel kimliğinin günah keçisi algısının ortaya çıkması ve sürdürülmesinde etkili olduğu görülmüştür.

Kadının günah keçisi olarak gösterilmesi konusu üzerine son dönemlerde yapılan en önemli ve etkili çalışmalardan biri, Jack Holland tarafından kaleme alınmış olup *Mizojini Dünyanın En Eski Önyargısı Kadından Nefretin Evrensel Tarihi* adını taşımaktadır. Holland, 2016 yılında dilimize de kazandırılmış olan kitabında kadının günah keçisi olarak nitelendirilmesi hususunu Eski Yunan'dan Roma'ya, Musevilikten ilk Hristiyanlığa, Yeni Dünya'dan Viktorya dönemine ve oradan da kendi dönemine kadar ele almıştır (Holland, 2016).

1800 yıl önce Roma-Katolik Kilisesi'nin kurucularından sayılan Tertullian'ın (yaklaşık M.S. 160-230) şu ifadesine yer veren Holland, kadının şeytanlaştırılmasının ya da günah keçisi olarak ilan edilmesinin dinsel kökenlerini Hristiyanlık üzerinden çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermiştir: *"Şeytani davet eden sensin! O ağacın mühürünü de sen çaldın. Tanrı'nın buyruğunu hiçe sayan sensin, şeytanın yaklaşmadığı kimseleri uyuşturan da sen. Tanrı'nın, yeryüzündeki görünümü olan erkeği de kolayca sen yere vurdun!"* (Holland, 2016:19).

Holland'a göre kadına duyulan nefret yani 'mizojini', Batı toplumlarının dünya görüşlerini temellendirmiş olup eski Yunan filozoflarının gökyüzünün yüksek katlarındaki ışıklı düşüncelerinden, 19. yüzyıl Londra'sının karanlık sokaklarına ve Los Angeles'ın otoyolda kadın cesetlerinin kanlı izlerini bırakan seri katillerine kadar uzanan yolda pek çok farklı biçimde gelişme göstermiştir. Holland'a göre ister 3. yüzyılın Hristiyan estetiğinde isterse Afganistan'daki Taliban rejiminde olsun, bu nefret hep kadın cinsinin aşağılanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihte en az bir kez, Ortaçağ çıkışındaki cadı avlarında bu nefret bir katliama dönüşmüş ve yüz binlerce (bazı tarihçilere göre milyonlarca) kadın, odun ateşinde yakılarak öldürülmüştür. Hem uygarlığın yetiştirdiği büyük ve ünlü sanatçıların eserlerinde hem de modern pornografinin en bayağı resimlerinde hep bu nefret duyulan kadın motifini görmekteyiz. Kadına düşmanlığın tarihi gerçekten, bin yıllar boyunca süren ve Aristoteles'i Jack the Ripper'a (Karindeşen Jack), Kral Lear'ı James Bond'a bağlayan kendine özgü bir nefretin tarihidir. Bu tarih içinde bir cinsel birleşme, en kişisel düzlemde bile olsa, aşağılanma ve ayıp olarak algılanmaktadır. Bunu yaşayan kadın için bir aşağılanma ve bunu yapan erkek için bir ayıp... Belfast argosunda *to stiff* sözcüğünün iki anlamı var: "Bir kadınla yatmak" ve "öldürmek". Fakat buradaki öldürme, Fransızların la pelit mord (küçük ölüm) dedikleri ve orgazmdan sonraki kendinden geçme olarak betimlenen

olgudan farklı bir eylemdir. “I just stiffed that cunt” cümlesi, “Onu vurarak öldürdüm.” anlamına da gelebilir, “Onu becerdim.” anlamına da. Hangi anlamda olursa olsun bu, ‘kurban’ın değersizleştiği ve aslında kişiliksizleştirildiği anlamını taşımaktadır (Holland, 2016: 18-19).

Cinsiyet ve karakter konusu üzerine yaptığı çalışmasıyla tanınan Otto Weininger’e göre Hristiyanlıktaki günah olgusunun en eski nedeni ve anlamı, insanın sonsuzluktan ölümlü bir yaşama düşmüş olması, zamansal sınırsızlıktan dünyanın zaman sınırlılığı içine girmesi ve hiç bitmeyecek bir suçsuzluktan suça itilmiş olmasıdır (Holland, 2016: 23; Weininger, 1932). Tevrat ve İncil’in anlatımına göre, insanın sonsuzluktan ölümlü bir yaşama düşmüş olmasının, zamansal sınırsızlıktan dünyanın zaman sınırlılığı içine girmesinin ve hiç bitmeyecek bir suçsuzluktan suça itilmiş olmasının nedeni Şeytan’la ona uyan ‘Kadın’dır.

Kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eden toplumsal cinsiyet (Dökmen, 2015: 20) algılarının oluşmasında diğer faktörlerin yanı sıra dinlerin de önemli bir yeri vardır. Bu dinlerin başında da Musevilik gelmektedir ki Musevilik’in başka bir deyişle Tevrat’ın kadının toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşmasındaki olumsuz rolü üzerinde yukarıdaki bölümlerde sık sık değinilmiştir. Musevilik’in neden olduğu bu toplumsal kimlik algısı, Hristiyanlık tarafından doruğa çıkarılmış, kadının cehennem kapısı olarak görülmesine neden olmuştur. İslam, her ne kadar cennetten kovulma anlatısında Şeytan’a uyararak yasak ağaçtan yemeyi kadınla erkeğin birlikte gerçekleştirdikleri bir eylem olarak nitelendirmiş olsa da Müslüman toplumlar, Musevilikle Hristiyanlığın geliştirdiği bu bakış açısını benimsemekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Bu bakış açısı, Kur’an dışındaki dini literatürle (peygamber kıssaları, hadis kitapları vd.) edebi literatürde yaygın bir şekilde yer almıştır. Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig”inde yer alan şu ifadeler, Musevilik ve Hristiyanlık kaynaklı bu bakış açısını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir: 4511. *Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğarsa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur.* 4512. *Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı ya da evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.* 4513. *Kadınları her vakit evde muhafâza et; kadının içi dışı gibi olmaz.* 4514. *Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onların gönlünü çeler.* 4517. *Yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçıırırlar.* 4518. *Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar.* 4519. *Kadının aslı ettir; eti muhâfaza etmeli; gözetmezsen et kokar; bunun çâresi yoktur...* (Yusuf Has Hâcib, 1959: 326-327).

Tevrat’ın yarattığı kadınla Şeytan’ı ilişkilendiren ve kadının cinsiyet kimliğini erkeklerin cinsiyet kimliği karşısında değersizleştiren bu yaklaşımın etkilerini Verbitski’nin Altay Türklerinden derlediği yaratılış mitinde de görmekteyiz. Söz konusu mitte ilk kadın, Erlik’in ruh üflediği kadındır. Bu kadının ruhu yılan gibi kindar ve pis kokmaktadır: *[Erlik], Ülgen’in yarattığı gibi kadınları yaratmaya başladı. Kamıştan kemikler, balçıktan beden yaptı. Fakat yapmış olduğu şeyler elinde kırıldı, dağıldı,*

ellerinde buruşturdu. Avuç içinde tutarak ona üfürdü... Bu arada Ülgen tarafından gönderilen bir köpek ağzında bir mektupla geldi. Bu mektupta sekizinci adama Maytere isminin verildiği yazılıydı. Üçüncü gün Ülgen Maytere'ye geldiğinde, yapılan son kadın henüz cansızdı. Maytere Ülgen'i karşılamaya gitti. Kendi yaratıklarını gözetmesi için köpeği görevlendirdi. Erlik de özellikle bunu bekliyordu. Henüz tamamlanmamış yaratıklara gelerek onlara kendi nefesiyle üfürdü. Bu şekilde ruh ve aklı insana yerleştirdi. Fakat insan olması gerektiği gibi değildi; ruhu yılan gibi kindar ve pis kokuyordu. Maytere bu olaydan habersizdi...(Taş, 2002: 81).

Verbitski tarafından derlenen bu antropogoni mitinin Hristiyanlık üzerinde Tevrat etkileri taşıdığı açıktır. Ruhunu ve aklını Erlik'in verdiği bu ruhu yılan gibi kindar ve pis kokan kadın ile Âdem'e ilk eş olarak yaratıldığına inanılan Lilith arasında da bir bağ kurmak mümkündür.

2.6. Günah Keçisinin Eğitimsel Nedenleri

İnsan toplulukları klandan uluslaşmaya kadar içine doğan bireyleri eğiterek topluma ve hayata hazırlamaya özel bir önem vermişlerdir. Modern ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden itibaren eğitim birliği ve sekülerizm odaklı bir görünüm kazanmaya başlayan eğitim faaliyetleri bir yandan ebeveynler diğer yandan da toplumların geliştirdikleri kurumlar üzerinden sürdürülmüştür. Dinlerin egemen olduğu dönemlerde eğitim kurumları çoğunlukla dini kurumların kontrolünde olmuş fakat ilerleyen dönemlerde bu dini kurumların yanı sıra seküler kurumlar da devreye girmeye başlamıştır. Geniş halk kitlelerini kapsayan geleneksel eğitim süreçleri değerlerin ve davranış kalıplarının aktarımının yanı sıra hayata ve geçim kaynaklarına odaklı geleneksel ekolojik bilginin öğretimi ya da aktarımını kapsarken belli elit kesimlerce sürdürülen eğitim faaliyetleri ise dini bilgilerin aktarımını, devlet yönetimine, edebiyata, sanata, astrolojiye ve bilime dayalı bilgilerin öğretimini kapsamıştır. İster geniş halk kitleleri arasında geleneksel biçimiyle isterse elit kesimlerin kontrolünde daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde gerçekleştirilsin eğitim faaliyetleri çoğunlukla o toplumların değerlerine, dünya görüşlerine, inançlarına, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik ihtiyaçlarına/çıkarlarına odaklı bir şekilde sürdürüle gelmiştir. Bu eğitim süreçlerinde kültürün ve değerlerin aktarımı ve kimlik kazandırma çabaları önemli bir yer işgal etmiştir. Toplumlar, genç bireylerine kendi geçmişlerini ve değerlerini çoğunlukla subjektif geçmiş bir şekilde aktarmışlar, bireylere en doğru inançların ve kültürlerin kendilerine ait inançlarla kültürler olduğunu benimsetmeye çalışmışlardır. Bu yöndeki çabalar bireyleri zaman zaman aşırı derece idealize edilmiş geçmiş/tarih, kültür ve inanç olgularıyla karşı karşıya bırakmış, geçmişe dönük husumetler, çatışmalar, diğer toplumları, kültürleri ve inanç sistemlerini olumsuzlayıcı algı, anlayış, görüş ve tutumlar gençlere miras olarak devredilmiştir. Bu tür olumsuzlayıcı algı, anlayış, görüş ve tutumların odağında da genellikle kadınlar, başka dinlerden ve kültürlerden olan toplumlar ve toplumsal kesimler yer almıştır. Rönesans, hümanizm, reform hareketleri, bilimsel devrimler, aydınlanma, sanayileşme,

sekülerleşme ve ulus devletleşme gibi süreçler insan topluluklarının birbirlerine karşı sergiledikleri olumsuzlayıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici algı ve tutumları zaman zaman asgari düzeye indirmekle birlikte Avrupa odaklı sömürgeleştirme girişimleri, ekonomik ve siyasal krizlerle bunların neden olduğu paylaşım savaşları, geçmişte bırakılmaya çalışılan olumsuzlayıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici yaklaşım ve tutumları yeniden canlandırabilmiş, bazı toplumlar hem kendi içlerinde hem de başka coğrafyalarda cadı avlarına çıkarak ırkçı algı ve tutumları doruğa taşımışlardır. Uluslaşma süreci ve buna bağlı bir şekilde ortaya çıkan ulus devletler, her ne kadar insanı ve modernitenin kazanımlarını temel almış ve uluslararası çıkar ilişkilerini gözetmişlerse de hem kendi içlerindeki hem de başka coğrafyalardaki “vahşi ve uygar düşmanlar” olmadan yapamamışlardır. Geçmişteki eğitim faaliyetlerinde kendisini sık sık gösteren olumsuzlayıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici algı, yargı ve tutumlar, bütün aydınlanmacı ve hümanist çabalara rağmen, 19. ve 20. yüzyılların modern dünyasının yanı sıra, günümüzün insan hakları ve demokrasi odaklı dünyasının da yakasından düşmemiştir. Kadınları, kız çocukları, farklı inançtan ve etnik kökenden kesimleri ve milletleri mağdur eden algı, yargı ve tutumlar, sadece dünyanın geri kalmış bölgelerinde değil, en gelişmiş bölgelerinde bile hâlen kendisini açıktan ve örtük bir şekilde hissettirebilmektedir. Bu algı, yargı ve tutumların sürdürülmesinde de bir yandan geleneksel eğitim faaliyetleri diğer yandan da kurumsal modern eğitim kurumları etkili olabilmektedir. Ülkeleri yöneten muktedirlerin hem kendi toplumlarına hem de yabancı toplumlara karşı izledikleri politikalar da zaman zaman baskılayıcı, cezalandırıcı, dışlayıcı, ötekileştirici ve hatta yok edici tutum ve davranışları körükleyebilmekte, bu tür muktedirlerin biçimlendirdikleri eğitim politikaları ile eğitim kurumları, bu algı, tutum ve davranışların genç kuşaklara aktarımında etkin bir rol oynayabilmektedir. Bu tür algı, tutum ve davranışların aktarılması ve sürdürülmesinde dini kurumlarla kendilerine sivil toplum örgütü sıfatı yakıştırılan dini cemaatlerin de etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu tür algı, tutum ve davranışların sürdürüldüğü toplumların daha çok insan haklarını ve demokrasiyi dışlayan totaliter rejimlerin çatısı altında yaşadıkları görülmektedir. Bu tür totaliter rejimlerin biçimlendirip destekledikleri eğitim ve kültür politikalarının bireylere tek bir mutlak doğruyu benimsetmeye çalıştığı ve geniş halk kitlelerinin de bu tek mutlak doğruyu ya gönüllülük esasında ya da korkunun esareti altında benimseyebildikleri de bilinen bir husustur. Dünya üzerindeki milyonlarca kadının ve çocuğun en temel hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmaları ve yine milyonlarca insanın etnik kökenleri, inançları ve yaşam tarzları nedeniyle mağdur edilmeleri, hazırlanan bilimsel raporlarda sık sık dile getirilen en önemli sorunların başında gelmeye devam etmektedir.

2.7. Günah Keçisinin Politik Nedenleri

Günah keçisinin politik kökenleri üzerinde bir önceki başlık altında kısaca durulmuştur. Fakat konu üzerinde özellikle de Türkiye üzerinden durmaya devam etmekte yarar vardır. Günümüz Türkiye’si aşırı politize

olmuş bir Türkiye'dir ve bu politize oluş toplumu neredeyse ortasından ikiye bölmüş durumdadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde de iktidar odaklarının önemli bir rolü vardır. Muhafif kesimleri düşmanlaştıran, günah keçisi olarak ilan eden ve hatta sık sık ülkeye ve topluma ihanet etmekle itham eden muktedir çevreler, bu politikalarını etkin bir şekilde sürdürebilmek için devletin bütün imkânlarının yanı sıra, medyadan, eğitim kurumlarından ve kendilerine sivil toplum örgütü unvanı verilen cemaat çevrelerinden azami derecede yararlanabilmektedir. Muktedir çevrelerin etkisinde kalan toplumun önemli bir kesimi, izlenen politikaları mahallelere, sokaklara, evlere, kurumlara, işyerlerine, okullara, ibadethanelere taşıyarak olumsuzlayıcı, dışlayıcı, ötekileştirici ve günah keçisi ilan edici algı ve tutumların toplum içerisinde kök salmasına katkıda bulunmaktadır. Ortasından ikiye bölünen, kendi gerçeklerine bütünüyle aşırı politize olmuş bir yaklaşımla yaklaşan, gerilimin ve ayrışmanın doruğunda yaşayan, kendi dünya görüşünün ve politik tutumunun dışında kalanları ötekileştiren ve düşman olarak gören toplum gerçeği, muktedir çevrelerle onlara muhalefet eden kimi çevrelerin işini kolaylaştırmaktadır. Söz konusu tutum geniş kitleleri körleştirebilmekte; aklın, bilimin ve dünya gerçeklerinin dışına atabilmekte, telafisi oldukça zor sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ülkeyi yöneten çevrelerin neden oldukları sorunların müsebbipleri olarak sürekli olarak iç ve dış mihrakları göstermeleri ve bunları suçlamaları, onları destekleyen geniş kitleler tarafından da benimsenebilmektedir. Bu, yöneten çevrelerin işini kolaylaştırmakla birlikte geniş kitlelerin iktidar çevreleriyle kendilerini sorgulamalarının önüne geçebilmekte, sorunların büyük oranda içeriden kaynaklanmış olabileceği düşüncesini ve gerçeğini görünmez kılabilmektedir.

İnançlar, dünya görüşleri, hayat tarzları ve politik görüşler odaklı bir şekilde ikiye bölünen toplumlar, muktedir çevrelerle bu çevreleri destekleyen etkin çevrelerin, özellikle de dini çevrelerin farklı inançlardan (dinden, mezhepten, tarikattan), etnik kökenlerden ve yaşam tarzlarından gelen kesimlere ve kadınlara karşı sergiledikleri olumsuzlayıcı, dışlayıcı, ötekileştirici ve günah keçisi ilan edici tutumlarını benimseyerek sorunların içinden çıkılmaz bir hâl almasına neden olabilmektedirler. İktidar çevreleriyle bunları destekleyen etkin çevrelerin bu tutumları, hem içe hem de dışa dönük bir karakter arz edebilmektedir. Bu nedenle de bu tür toplumlar hem kendi içlerinde çatışmanın ve ayrışmanın koynuna sürüklenebilmekte hem de başka kültürden, inançtan, etnik kökenden ve yaşam tarzlarından gelen yabancı toplumlara karşı aşırı düşmanlık besleyebilmektedirler. Benimsedikleri bu tür tutumları toplumları bir yandan körleştirip kendilerini sorgulamalarından alıkoyabilmekte diğer yandan da günah keçisi olarak ilan ettikleri başka toplumlardan, başka bir deyişle dünyadan soyutlamalarına ve tehlikeli bir şekilde içe kapanmalarına neden olabilmektedir. Bütün yetersizlik ve başarısızlıklarının nedenlerini sürekli olarak iç ve dış mihraklarda arayan toplumlar, düşmansız yaşayamaz hale gelebilmekteler, kindar bir yapıya bürünebilmekteler, farklı olanlara

karşı hiçbir şekilde tolerans gösteremez bir hale bürünebilmektedirler. Bu tür toplumlar, kendilerini zamanla iç ve dış mihraklar tarafında yakıldığını düşündükleri ve artık bir daha sönmeyeceğine inandıkları devasa bir ateş çemberi içine düşmüş olarak görebilirler, bütün çareleri tükettiklerini ve kurtuluşun artık mümkün olmadığını düşündükleri an da tıpkı etrafını çeviren ateşten çıkamayacağını anlayıp da kendi kendini sokan bir akrep misali kendilerini imha edebilirler. Kendilerini imha etmeden ateş çemberinden bir şekilde kurtulabildikleri takdirde de bölgesel ya da küresel yangınlara neden olabilirler.

Başka etnik kökenden ve inançtan kesimleri ve toplumları ötekileştirip şeytanlaştıran politikacılara dünyanın en gelişmiş ülkelerinde de rastlanabilmektedir. Toplumların ekonomik ve siyasi başarısızlıklara yönelik tepkilerini Müslümanlara, siyahilere, Çingenelere, göçmenlere, Yahudilere, Araplara ve Farslara yönlendiren, bu kesimleri bir bütün halinde demokrasi, insan hakları ve uygarlığın düşmanı olarak ilan eden politikacılar, dünyaya en az totaliter rejimlerin temsilcileri kadar zarar verebilmektedirler.

2.8. Günah Keçisinin Ekonomik Nedenleri

Günah keçisinin ekonomik kökenlerini toplumların psikolojilerinden, toplumları yönetenlerin izledikleri politikardan, insan topluluklarını ve milletleri sömüren bölgesel ve küresel egemen güçlerden bağımsız bir şekilde ele almak mümkün değildir.

Yukarıdaki kısımlarda da yer yer değinildiği gibi, ekonomik yetersizliği ve refah yoksunluğunu yaşayan kimi toplumların yöneticileri/politikacıları bu yetersizliklerin kaynağı olarak toplumun 'farklı' ya da 'aykırı' bazı kesimlerini ya da yabancı toplumları suçlayarak sorumluluklarını üzerlerinden atma yoluna gidebilmekte ve bu da bu tür sıkıntıları yaşayan toplumların sorunların kaynaklarını kendilerinde ve yöneticilerinde değil de bütünüyle farklı olan kesimlerde ve toplumlarda aramalarına neden olabilmektedir.

Çoğunlukla bölgesel ve küresel güçlerin neden oldukları çatışmalar ve savaşlar nedeniyle milyonlarca insan ülkelerini terk etmelerine, daha güvenli ve müreffeh ülkelere ve bölgelere göç etmeye çalışmalarına neden olmaktadır. Çeşitli ülkelere sığınan göçmenler, sığındıkları ülkelere yer yer istikrarsızlıklara ve sorunlara yol açabilmektedirler. Bu da o ülkelerin insanlarında ciddi rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Güvenlik, düzen ve ekonomi odaklı bir şekilde ortaya çıkan sorunlar, tepkilerin -politikalarını yabancı düşmanlığı üzerine kuran politikacıların da kıskırtmalarıyla- düzensiz göçmenlere yönelmesine neden olabilmekte, toplumlar 'günah keçisi' olarak görmeye başladıkları bu kesimlerden kurtuldukları takdirde yaşadıkları sorunların, özellikle de ekonomik sorunların kendiliğinden sona erebileceğini düşünmeye başlayabilmektedirler.

Çeşitli ülkelerin yöneticilerinin başka ülkeleri ve bu ülkelerde yaşayan toplumları günah keçisi olarak ilan etmelerinin arkasında bu ülkelerin sahip

oldukları yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ele geçirme ya da kontrol etme istekleri de yatabilmektedir. Bu nedenledir ki çeşitli ülkeler, özellikle de farkı dinlere mensup olan ve küresel sisteme muhalif yöneticiler tarafından yönetilen ülkeler şer odakları olarak ilan edilebilmekte, günah keçileri olarak tanımlanabilmekte, çeşitli yaptırımlara maruz bırakılabilmekte, en kötüsü de iç çatışmaların ve işgallerin hedefi haline getirilebilmektedirler. ‘Uygar’ ve ‘ileri’ kimi batılı ülkelerin sömürgecilik çağındaki bazı alışkanlıklarından vaz geçemedikleri ve ekonomik hırsları nedeniyle çeşitli ülkeleri ve toplumların sahip oldukları zenginlikleri ele geçirebilmek için itham etme, suçlama, dışlama, ötekileştirme, şeytanlaştırma odaklı politikalarını yürürlüğe soktuklarına günümüzde de sık sık rastlanabilmektedir.

Ekonomik sorunların derinleştiği ve çözülemediği dönemlerde sorunların kökeninde her zaman yöneticiler ve halk aranmamıştır. Yöneticilerle onları yetkilendiren geniş halk kitleleri, ekonomik sorunların kendilerinden değil de dış güçlerden, ülke içindeki muhalif gruplardan, “inançsız” ve “sapkın” kesimlerden, göçmenlerden ve “toplumun ve ülkenin altını oymak için fırsat kollayan” etnik gruplardan (Yahudi, Rum, Ermeni) kaynaklandığına inanabilmişlerdir. Böylesi bir inanç, yöneticileri ve bunları seçen geniş halk kitlelerini aklarken ekonomi temelli “günah keçileri”nin de icat edilmesine neden olabilmektedir. Bu inancın etkisiyle yaşanan ekonomik sorunların üstesinden bu “günah keçileri”ne baskı yapılarak, varlıklarına el konularak, ülke dışına çıkarılarak çözüme düşüncesi de gündeme gelebilmektedir. Ülkemizde geniş halk kitleleri arasında ekonomik sorunların “dış güçler”in müdahalelerinden kaynaklandığına dair inanç oldukça yaygındır. Bu inanç yöneticileri rahatlatırken yönetilenleri de sorumluluğu paylaşma derdinden kurtarmaktadır.

Sonuç

İnsanlığın ilkel çağlarından beri yakasından düşmeyen ve psikolojik nedenlerinin yanı sıra, dinsel, sosyal, kültürel, tarihsel, etniksel, eğitimsel ve ekonomik nedenleri de olan günah keçisi algısı, neredeyse evrensel bir karaktere sahiptir. Toplumların yaşadıkları sosyal ve ekonomik krizlerin derinleştiği, dini otoritelerin başka dinlere mensup olanlara besledikleri hoşgörüsüzlüğün arttığı, etnik kışkırtıcılığın yıkıcı yüzünü şiddetli bir şekilde gösterdiği, iktidarların sosyal ve ekonomik sorunların üstesinden gelemedikleri dönemlerde çok daha şiddetli ve yıkıcı bir şekilde gündeme gelen günah keçisi algısının önüne ancak insanları insan ve doğa odaklı bir şekilde eğitmekle, sekülerleşmeyle, hoşgörü sahibi olmayla, medenileşmeyle ve adaletle eşitlik üzerine kurulu devlet ve ekonomi sistemleriyle geçilebilecektir. Konuya günümüz gerçeklerinden yola çıkarak bakacak olursak İsrail ve Filistin Savaşı ile Rusya ve Ukrayna Savaşı dünya insanlığını inanç ve etnik yapı odaklı kutuplaşmaya sürüklemektedir. Bölgesel ve küresel ekonomik krizler, bölgesel devlet krizleri ve yaşanan göç dalgaları da gerginliği ve çatışmayı derinleştirmektedir. Bütün bunlar, dünya insanlığının hoşgörü zemininden hızla kaymakta olduğunu, bunun da günah

keçisi algısının çok daha etkili ve yıkıcı bir şekilde gündeme gelebileceğini göstermektedir. Bu gerçeklik, sosyal bilimlerin diğer disiplinlerin uzmanlarının yanı sıra, halkbilimcilerin de kaygılanmalarını, konu üzerine çok daha kararlı bir şekilde gitmelerini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aronson, E. vd. (2012). *Sosyal psikoloji*. (çev.: Okhan Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (çev.: İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Campbell, C. (2020). *Günah keçisi başkalarını suçlamanın tarihi*. (çev.: Gizem Kastamonulu), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Frazer, J. G. (2019), *Günah keçisi*. (çev.: İsmail Hakkı Yılmaz), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Funk & Wagnalls standard dictionary of folklore mythology and legend*, (ed.: M. Leach - J. Fried), USA: Funk & Wagnalls Publishing Company, Inc.
- Gezgin, İ. (2020). *Homo narrans insan niçin anlatır? Mit, masal ve hikâyenin arkeolojisi*. İstanbul: Redingot Kitap.
- Giddens, A. (200). *Sosyoloji*. (çev.: H. Özel - C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Girard, R (2018). *Şiddet ve kutsal*. (çev.: Necmiye Alpay), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hammer, E. D. (2007). Scapegoat theory. *Encyclopedia of Social Psychology I*, (ed.: Roy F. Baumeister - Kathleen D. Vohs), 778-779, California: Sage Publications.
- Holland, J. (2016). *Mizojini dünyanın en eski önyargısı kadından nefretin evrensel tarihi*. (çev.: Erdoğan Okyay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, tanrılar ve canavarlar ötekiliği yorumlamak*, (çev.: Barış Özkul), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, S. (2006). *Jean Paul Sartre'in varoluş felsefesinde öteki kavramı*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kirel, S. (2010). *Kültürel çalışmalar ve sinema*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Lule, J. (2001). *Daily news, eternal stories: The mythological role of journalism*. New York: Guilford.
- Mezarcıoğlu, A. (2010). *Çingenelerin kitabı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Taş, İ. (2002). *İslam öncesi Türk düşüncesinde kozmogoni kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- Tuğ, S. (1991). Azâzîl. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 311-312, İstanbul: TDV Yayınları.
- Türe, İ. (2000). *Kur'an'da uzaya seyahati anlatılan insan Zülkarneyn*. İstanbul: Karizma Yayınları.
- Ünal, B. (2018). *Amerikan sinemasında gazeteci imajı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Weininger, O. (1932). *Geschlecht und charakter. Eine priziipelle untersuchung*, Viyana/Leipzig.
- Yahya, Z. N. (2021). İmgeler ve ötekileştirme: Cadılar, yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 27-38.
- Yusuf Has Hâcib (1959). *Kutagdu bilig II tercüme*. (çev.: Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Extended Summary

The scapegoat, which is any object, animal, bird or human being to whom the misfortunes, disasters, diseases and sins of a person or a community are symbolically attributed, and which is believed to take all these negativities with it when it is released, stoned, thrown into a river or the sea, has been dealt with by experts in the field mostly within the scope of blame, atonement and sacrifice. Scapegoating, one of the most characteristic traits of human beings, has a special place in research on worldviews. Questions such as what and why human beings scapegoat, what they try to overcome with this attitude, and what kind of consequences this attitude leads to are among the most important issues that experts in the history of religions, psychologists, sociologists, historians, political scientists as well as folklorists focus on. This ancient attitude of humankind is nowadays mostly discussed and questioned in the context of marginalization, racism and religious fanaticism.

It is a well-known fact that religions, especially Judaism, have an important influence on the emergence of the scapegoat perception. It is not correct to associate the reasons for the scapegoat perception with religion alone. Therefore, this study aims to reveal other reasons for the perception of scapegoating other than religion. The main question of the study is: "What are the reasons or factors other than religion in the formation and maintenance of scapegoating perception?" The study is based on the following hypothesis: "It is not possible to properly understand the causes of scapegoating without taking into account the human mind, psychology, culture, social and economic structure, and the phenomenon of power." It is not possible to properly understand the reasons for the scapegoat perception without taking into account the human mind, psychology, culture, social and economic structure, and the phenomenon of power. In this study, in addition to the psychological reasons for the perception of scapegoating, religious, social, cultural, historical, ethnic, educational and economic reasons are comprehensively emphasized.

The study, which is based on data obtained from current written scientific sources directly related to the subject, is a conceptual study. The population of the study is all human beings and the sample is Turkish society. While document analysis, one of the qualitative research techniques, was used in the study, the analysis was made with an interpretive approach. The study is expected to appeal not only to experts in the field of folklore but also to experts in the fields of education, sociology, social psychology and political science.

In the light of the reasons put forward, it is thought that in today's world, where humanity is rapidly slipping away from the ground of tolerance, the perception of scapegoating may come back to the agenda in a much more effective and destructive way. It is concluded that the revival of the scapegoat perception, which can lead humanity to great destruction, can only be prevented by educating people in a human and nature-oriented way, secularization, tolerance and civilization.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu/Aauthor’s Note: Makale, birinci yazar tarafından Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Doktora Programında hazırlanan “Günah Keçisi Algısının Türk Sözlü Anlatılarındaki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme” adlı doktora tezinen üretilmiştir./ *The article is produced from the doctoral dissertation titled “A Study on the Reflections of the Scapegoat Perception in Turkish Oral Narratives” prepared by the first author at Hacettepe University Institute of Social Sciences, Turkish Folklore Doctoral Program.*

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Makale birinci yazar tarafından oluşturulmuştur. İkinci yazar makaleye fikri ve yöntemsel katkıda bulunmuştur./ *The article was created by the first author. The second author made intellectual and methodological contributions to the article.*